

HAL
open science

El casament de Bernat III de Besalú: lluita fratricida i annexió territorial entorn del 1111

Martí Aurell

► **To cite this version:**

Martí Aurell. El casament de Bernat III de Besalú: lluita fratricida i annexió territorial entorn del 1111. Quaderns de les Assemblees d'estudis, 2018, 1, pp.183-192. halshs-02514081

HAL Id: halshs-02514081

<https://shs.hal.science/halshs-02514081v1>

Submitted on 21 Mar 2020

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

El casament de Bernat III de Besalú: Iluita fratricida i annexió territorial entorn del 1111

MARTÍ AURELL

Université de Poitiers — CESCO

martin.aurell@univ-poitiers.fr

El casament de Bernat III de Besalú: lluïta fratricida i annexió territorial entorn del 1111¹

Resum

El 1111, el casament de Bernat III de Besalú i Ximena, filla de Ramon Berenguer III, prepara la integració de Besalú a Barcelona. Gràcies a la riquesa de la documentació diplomàtica, s'intenta comprendre les raons que expliquen aquesta "aliança", en el sentit antropològic de la paraula, per la qual dues nissagues utilitzen per a les seves estratègies matrimonials i patrimonials una nena (Ximena només té sis anys el 1111). El context és llavors de lluites intrafamiliars i feudals. Bernat III és fill de Guillem II, comte que les *Gesta comitum Barchinonensium* diuen que va ser occit pel seu germà, segurament Bernat II. Aquest assassinat podria ser verdader: al segle XI, les guerres i matances entre germans per la successió són freqüents a Occident. Altres dones, com Sança de Barcelona, germana de Ramon Berenguer II, intervenen també en la mateixa política que farà possible la unió amb Barcelona, no sols de Besalú, sinó també de Cerdanya.

Paraules clau: Ximena de Barcelona, Sança de Barcelona, Ramon Berenguer III de Barcelona, Bernat III de Besalú, *Gesta comitum barchinonensium*, aliança, fratricidi, història de les dones, casament, estratègies matrimonials

Résumé

En 1111, le mariage de Bernard III de Besalu et Ximena, fille de Ramon Berenguer III, prépare l'intégration de Besalu à Barcelone. Grâce à la richesse de la documentation diplomatique, on tentera de comprendre les raisons de cette "alliance", au sens anthropologique du terme, par laquelle deux dynasties utilisent, au service de leurs stratégies matrimoniales et patrimoniales, une fille (Ximena est âgée de seulement six ans en 1111). Le contexte est aux luttes intrafamiliales et féodales. Bernard III est le fils de Guillem II, que les *Gesta comitum Barchinonensium* disent tué par son propre frère, vraisemblablement Bernard II. Cet assassinat pourrait avoir eu lieu: au XIe siècle, les guerres et massacres entre frères pour la succession sont fréquents en Occident. D'autres femmes, comme Sança de Barcelone, sœur de Ramon Berenguer II, sont également intervenues dans la même politique qui aboutira à l'union avec Barcelone non seulement de Besalu, mais de Cerdagne.

Mots-clés: Ximena de Barcelone, Sancha de Barcelone, Ramon Berenguer III de Barcelone, Bernard III de Besalu, *Gesta Comitum Barchinonensium*, alliance, fraticide, histoire des femmes, mariage, stratégies matrimoniales

Abstract

The 1111 marriage of Bernard III of Besalu and Ximena, daughter of Ramon Berenguer III, prepares the integration of county of Besalu in Barcelona's. Using the rich diplomatic documents related to it, the author attempts to understand the reasons for this "alliance" in the anthropological sense of the word.

1 L'autor agraïx sincerament a Josep Maria Salrach i Mercè Aventin per a la seva invitació a pronunciar aquesta ponència, i també els amics de Besalú i especialment la seva presidenta, Tura Clarà, per la qualitat de la seva acollida i de l'organització del congrés. La present ponència es basa principalment en la nostra recerca *Les Noces del comte: matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona, 1998 [1994].

Both princely houses use a girl (Ximena, who was only six years old in 1111) in order to succeed in their matrimonial and patrimonial strategies. The context is intra-family and feudal struggles. Bernard III is the son of count Guillem II, about whom the *Gesta Comitum Barchinonensium* asserts he was slain by his brother, probably Bernard II. This murder could be true: in eleventh century, wars and massacres between brothers for a succession are common in the West. Other women, like Sancha of Barcelona, sister of Ramon Berenguer II, also take part in the same policy, that will allow the union to Barcelona, not only of Besalu, but also of Cerdanya.

Keywords: Ximena of Barcelona, Sancha of Barcelona, Ramon Berenguer III of Barcelona, Bernard III of Besalú, *Gesta Comitum Barchinonensium*, alliance, fratricide, history of women, marriage, matrimonial strategy

Una de les raons la nostra manifestació científica es de commemorar el novè centenari de la incorporació del comtat de Besalú a la sobirania del Casal de Barcelona. Com tothom sap, l'esdeveniment que ho va permetre jurídicament, l'any 1111, va ser el casament de Bernat III, últim comte del Casal de Besalú, amb Ximena, filla de Ramon Berenguer III de Barcelona. L'hàbil política matrimonial d'aquest comte ja es presentà el 1968, a la I Assemblea d'Estudis del Comtat de Besalú, pel genealogista hongarès Szabolcs de Vajay². Quaranta anys després, i a la XI Assemblea, no es tracta evidentment de fer una recerca idèntica. Més aviat s'analitzaran els documents del casament de Bernat III i Ximena, intentant comprendre les raons que l'expliquen, en un context de lluites intrafamiliars i feudals.

Per entendre la lògica de les estructures de parentiu, els antropòlegs distingeixen la filiació i l'aliança. La filiació designa els lligams de descendència i de consanguinitat deguts a la procreació. Però aquí es parlarà sobretot d'aliança, sinònim — amb molts matisos per a l'època medieval — de casament. Teòricament, els vincles de la filiació no s'escolleixen lliurement i, en canvi, els de l'aliança sí. La qüestió és de saber qui decideix, al segle XII, a l'aristocràcia d'Occident, un enllaç. Contràriament al que desitjaven llavors alguns teòlegs de l'àmbit gregorià, el lliure consentiment dels dos cònjuges no existia gaire en aquella època. Per això, la paraula aliança convé perfectament: resumeix bé la presència de dos grups de parentiu que s'acorden per a unir-se. Els nubis s'utilitzen, doncs, com objectes d'intercanvi per obtenir uns objectius polítics i materials interessant tota la nissaga. Confirmen una convenció o acord mitjançant les seves noces. En aquest esquema tradicional de parentiu, el patrimonial i el matrimonial es barregen.

Després d'aquests pressuposats teòrics, cal recordar de forma més concreta els esdeveniments que fa nou segles van facilitar la unió de Besalú amb Barcelona. Guillem II, comte de Besalú, fou mort el 1066, i només deixà un fill del seu únic matrimoni amb Estefania de Provença: Bernat III. A la mort de la seva dona, Guillem II també va tenir per núbia Lúcia de la Marca, cunyada de Ramon Berenguer I, però aquest matrimoni no es concretà mai. La ruptura del compromís li valgué l'enemistat del comte de Barcelona. Més decisivament, la seva progenitura no era prou nombrosa, i aquest casament potser li hauria donat altres fills, evitant el problema successori que condemnà la supervivència de la seva nissaga al capdavant del comtat de Besalú³.

Guillem II és conegut per les *Gesta comitum Barchinonesium*, redactades a Ripoll a finals del segle XII, uns cent-vint anys després de la seva mort. Les *Gesta* parlen de Guillem II amb el sobrenom del mutilat; diuen que portava un nas postís, probablement per aquesta mutilació, que era molt colèric, i que el seu germà mateix amb alguns barons consentiren en el seu assassinat⁴. Aquest retrat tan negatiu sobre

2 "L'aspect politique des trois mariages de Raimond Béranger le Grand", *Amics de Besalú. I Assemblea d'Estudis del seu Comtat*, Olot, 1968, p. 35-74.

3 AURELL, *Les Noces del comte...*, p. 262-276.

4 *Guillelmum cognomento Trunnum, eo quod nasum fictitium haberet, et Bernardum Guillelmi. Guillelmus autem Trunnum, cum vir iracundus atque ire impatientissimus haberetur, consensu, ut fertur, fratris sui atque quorundam procerum suorum interfectus*

Guillem II i la seva família podria ser una exageració de la propaganda dels comtes de Barcelona contra els de Besalú. A favor d'aquesta hipòtesi, cal dir que el fratricidi era llavors una acusació freqüent. S'atribueix sovint al verí, quan es tracta de una mort natural i sobtada, i aquesta acusació desprestigia el que aconsegueix el poder després de la desaparició inesperada del parent.

Gairebé sempre, contra la llei successòria habitual que decreta que el fill hereti del pare, un germà s'aprofita de l'oportuna defunció. Contràriament al que podríem pensar, el fratricidi és molt freqüent entre els membres de les nissagues reials i comtals de l'època de Guillem II. Pels segles XI i XII, hem trobat al menys deu assassinats o guerres d'aquesta categoria. El 1027, la mort de Ricard III de Normandia és atribuïda al verí del seu germà Robert de Hiémois, que el va succeir. El 1067, Geoffroi el Barbut, comte d'Anjou, és empresonat per Foulque IV, el seu germà petit. A la Península Ibèrica, és prou conegut l'assassinat de Sanç II de Castella, el 1072, que el Cid atribueix a Alfons VI de Lleó, poc abans aliat de Sanç per prendre Galícia a l'altre germà, Garcia. El 1076, Sanç Garcia de Navarra és empès a un barranc pels seus germà i germana. Pel que fa als comtes catalans, el 1082, a Ramon Berenguer II de Barcelona, el diuen assassinat pel seu germà petit Berenguer Ramon II. Entre el 1087 i el 1106, una guerra de successió es produeix entre els tres fills de Guillem el Conqueridor, rei d'Anglaterra: Enric I, el germà petit, acusat de l'accident de caça en què va morir Guillem Rufus, manté l'altre germà, Robert Courteheuse, tota la vida a la presó. El 1145, Elías, comte del Maine, es revolta contra el seu germà gran Geoffroi le Bel, comte d'Anjou, que l'empresona molts anys. El 1152, Enric II, duc de Normandia, desposseeix per la força el seu germà petit, Geoffroi, del comtat d'Anjou, que havia rebut del seu pare en testament. El 1184, Sanç rebutja la fidelitat per a la Provença que deu al seu germà gran, Alfons el Cast, comte de Barcelona i rei d'Aragó, i s'alia amb els seus enemics. El 1197, el rei Emeric d'Hongria és derrotat a la batalla de Macsek pel seu germà Bela, al qual ha de cedir els ducats de Croàcia i Dalmàcia⁵. La llista podria ampliar-se als segles anteriors i posteriors. És llarga, repetitiva i avorrida, ara bé: molt instructiva. Revela que el fratricidi medieval, real o simbòlic, en lloc de ser un epifenomen, un esdeveniment superficial i excepcional, és un "fet social total" que, segons la famosa definició del etnòleg Marcel Mauss, "presenta alhora i de sobte totes les institucions⁶." És a dir que és molt instructiu sobre la família de l'aristocràcia militar i sobre les seves lluites successòries. Dóna protagonisme al *juvenis*, al jove que es vol emancipar per les armes de la tutela del primogènit, el seu germà gran, i obtenir d'ell un patrimoni⁷.

La lluita entre germans il·lustra com funciona l'eix de la filiació, els lligams de la consanguinitat que rebem i que no escollim pas. Aquests vincles són també una construcció social, i no exclusivament biològica, com ho demostra la part més important després de l'any mil de la primogenitura. El tema és ben conegut a Catalunya gràcies al llibre de Lluís Tó⁸. L'ascensió jurídica recent del primogènit provoca tensions i reaccions, de vegades violentes, dels fadrins, dels més joves de la família.

Paral·lelament a la filiació, cal estudiar l'aliança en la història dels comtes de Besalú entorn del 1111. Desaparegut Guillem II (1066), el seu germà Bernat II, suspecte d'haver-lo assassinat, controla el comtat de Besalú. El seu poder és inclús oficial, aprovat per l'aristocràcia local, com ho prova el títol de comte que porta als pergamins. Es pot parlar d'una usurpació de part seva? Guillem II tenia un fill, Bernat, que, segons la costum de l'any mil hauria de governar quan tingués majoria d'edat, fet que va arribar cap al 1080. Per això, la hipòtesi segon la qual el seu desallotjament o apartament del tron comtal es

est: L. BARRAU DIHIGO, J. MASSÓ I TORRENTS (eds.), *Gesta comitum Barcinonensium: textos llatí i català*, Barcelona, 2007 [1925], p. 10, VI, 8-13.

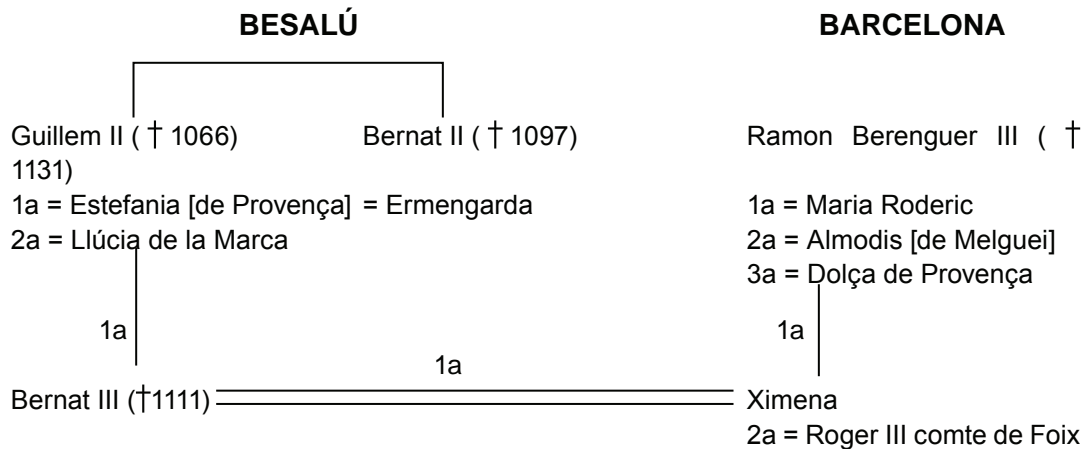
5 Casos presentats a la nostra "Introduction. Rompre la concorde familiale: typologie, imaginaire, questionnements" a M. AURELL (dir.), *La Parenté déchirée: les luttes intrafamiliales au Moyen Âge*, Turnhout, 2010, p. 24-25.

6 "Essai sur le don" [1924] a M. MAUSS, *Sociologie et anthropologie*, Paris, 2001, p. 147.

7 L'article clàssic, aparegut el 1964, és de G. DUBY, "Les 'jeunes' dans la société aristocratique dans la France du Nord-Ouest au XIIe siècle", republicat a G. DUBY, *Féodalité*, Paris, 1996, p. 1387-1397. Vegeu un cas estudiat més recentment V. L. PUCCETTI, *Un fantasma letterario: il "Re Giovane" del Novellino*, Bolònia, 2008.

8 L. TO FIGUERAS, *Família i hereu a la Catalunya Nord-Oriental (segles X-XII)*, Barcelona, 1997.

deuria a la seva invaliditat o incapacitat mental d'assumir el poder del comtat no és gaire absurda⁹. O potser els nobles que s'havien rebel·lat contra el seu pare amb Bernat II tenien por de les seves represàlies, si detenia el poder absolut. De totes maneres, les fonts no ens donen la raó de la tutela pel seu oncle patern, acusat de l'assassinat del seu pare. Només sabem que aquest esquema recorda la relació coetània entre Berenguer Ramon II de Barcelona i el seu nebot Ramon Berenguer III. Bernat II va morir, l'any 1097, sense descendència del seu casament amb Ermengarda. El seu nebot Bernat III té llavors uns cinquanta anys i apareix com el darrer representant de la dinastia autòctona. El seu entorn aristocràtic prepara la seva successió a favor del comte de Barcelona.

Ramon Berenguer III només té una filla del seu primer matrimoni amb Maria Roderic, filla del Cid, perquè el casament va durar només alguns mesos, a causa de la mort ràpida de l'esposa. Nascuda cap el 1105, aquesta filla es deia Ximena, nom de la seva àvia materna, la dona del Cid. El destí d'aquesta nena mostra com marxen llavors les estratègies matrimonials i patrimonials. L'octubre de 1107, fou promesa a Bernat III, vell i malalt, sobre el qual reposava el futur del comtat de Besalú. Ximena només tenia dos anys d'edat. És un cas de prometatge al bressol, com, vint-i-cinc anys després, el de Ramon Berenguer IV, un altre fill de Ramon Berenguer III, amb Peronella d'Aragó.

Curosament conservats a l'arxiu del palau comtal de Barcelona, tres documents descriuen l'organització d'aquest estrany prometatge de Ximena en vistes a un matrimoni amb Bernat III, que tenia totes les possibilitats de no ser mai consumat, però que havia de ser molt avantatjós per a Ramon Berenguer III. L'1 d'octubre de 1107, els comtes de Barcelona i de Besalú es reuneixen a Girona, domini del Barceloní. Ramon Berenguer III dona la mà de la seva filla a Bernat III: la nena aportaria com a herència el comtat de Vic al seu marit. El document ens dona un vocabulari brutal, encara que clàssic, sobre la utilització de les noies de l'aristocràcia en el marc de les estratègies matrimonials: *dono atque trado, "et dono i lliuro la meua filla"*¹⁰. Estem lluny del lliure consentiment que, a la mateixa època, el papa Urbà II (1088-1099) postulava per a una neboda d'Alfons el Cast, comte de Barcelona i rei d'Aragó, que volia casar-la per la força amb un dels seus vassalls¹¹.

Una setmana més tard, en una nova reunió, aquesta vegada a Besalú, Bernat III donava a Ramon Berenguer III tots els seus comtats de Besalú, Ripoll, Vallespir, i també, al nord del Rosselló, a les

9 S. SOBREQÜÉS, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, 1961, p. 170-172

10 *Ego Raimundus, Dei gratia Barchinonensis comes et marchio, dono atque trado tibi, Bernarde, Bisuldunensis comes, filiam meam, prolem Marie Ruderici, in coniugium, et dono atque concedo eidem filie mee, post mortem meam, pro hereditate sua Ausonensem comitatum [...]. Ita trado in potestatem filie mee iam dicte, ut habeat hec omnia solide et libere post mortem meam pro sua hereditate, tali modo, quod, si ipsa infantem non habuerit de prefato Bernardo, comite, ad diem mortis sue, deveniant hec omnia superius scripta in dominium et potestatem iam dicti Bernardi, comitis, ad quodcumque voluerit faciendum*: I. J. BAIGES, G. FELIU, J. M. SALRACH (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Barcelona, 2010, doc. 370.

11 M. M. SHEEHAN, "Choice of Marriage Partner in the Middle Ages: Development and Mode of Application of a Theory of Marriage", *Studies in Medieval and Renaissance History*, 1 (1978), pp. 11-12.

Corberes, la Fenolleda i el Perapertusès: “perquè tu els posseeixis després de la meua mort, si jo no obtinc cap noi d’una esposa legítima”¹². Com hem vist, la seva dona només té dos anys; hauria d’esperar alguns més abans d’unir-se amb ella: deu al menys, segons el dret canònic de l’època. Tot seguit Bernat III de Besalú prestava jurament de fidelitat al comte de Barcelona, compromentent-se a respectar els seus béns i a ser el seu aliat. Li jura també explícitament que respectarà la donació que acaba de fer-li en el document precedent¹³. Aquest jurament de fidelitat és una cerimònia banal, molt freqüent a l’època a l’Occident medieval: un gendre es converteix en fidel vassall del seu sogre. Car el que dona una filla està en posició de superioritat al que la rep, sovint un jove cavaller del seu entorn. Tècnicament, es parla d’hipergàmia: l’home es casa amb una dona d’estatut superior a la seva. El que és estrany en el casament de Ximena és que Ramon Berenguer III, el seu pare, té vint-i-cinc anys menys que el gendre, el promès de la seva pròpia filla: tenen uns 30 i 55 anys respectivament; Ximena només en té dos. La diferència d’edat jugava a favor del comte de Barcelona que esdevingué, el 1111, data de la mort de Bernat III, el seu hereu universal, segons les convencions o acords que acabem d’analitzar. Les lleis del temps són ineluctables: calcular-les per a treure’n profit és el tret del polític astut.

A la seva ponència al nostre congrés, Josep Maria Salrach ha presentat dos documents, fins fa poc inèdits, provant un altre casament d’un Bernat, comte de Besalú. No tenen data i per això no sabrem mai amb seguretat de quin dels tres Bernats de Besalú es tracta. La proposició de fer-ne el mateix Bernat III és, però, bastant lògica, perquè la donació recorda les que acabem d’estudiar amb el seu casament amb Ximena. Pel primer document, Bernat dona tots els seus comtats a Sança, “comtessa per la gràcia de Déu”, de la qual espera tenir fills. L’acte jurídic no és estrictament un esponsalici, que cediria a la núbia la desena o la tercera part dels béns del marit, sinó una donació entre vius d’absolutament tots els béns de l’espòs¹⁴. És prou excepcional a la documentació de l’època i, com no el conservem en la seva forma original, la possibilitat que sigui un falç elaborat a la cancelleria comtal de Barcelona no s’ha de rebutjar. Pel segon document, el mateix Bernat jura fidelitat a la mateixa comtessa Sança¹⁵. Qui pot ser aquesta Sança, si en Bernat és el tercer? Amb prou prudència, Josep Maria Salrach es pregunta si podria ser la filla de Berenguer Ramon I (1017-1035) i Sança de Castella, que li hauria transmès el seu nom. El problema és que no existeix cap altre document mencionant aquesta noia i que, segons el necrologi de Ripoll¹⁶, Sança de Castella va morir el 1026 o 1027¹⁷. La filla podria tenir doncs uns quaranta anys o més el 1066, quan assassinaren Guillem II, pare de Bernat III (†1111), que deuria ser molt més jove. Res no diu que l’aliança matrimonial entre els dos s’estipulés de seguida. Vist l’edat de la futura dona i la menció dels fills que podrien néixer de la unió al document de donació dels béns de Bernat III, la cronologia no sembla gaire coherent.

Una altre hipòtesi, més segura, consistiria a fer de Sança la filla, molt ben documentada, de Ramon Berenguer I. Coneixem el seu casament, cap el 1079, amb Guillem Ramon (1068-1098), comte de

12 *Ego Bernardus, Dei gracia Bisullunensis comes, propiciante Dei clemencia, dono et concedo tibi, Raimunde Berengarii, Barchinonensis comes ac marchio, omnem honorem meum cum omnibus comitatibus mihi subiectis, scilicet Bisullunensi et Rivispollensi et Valle Spirensi et Funolletensi et Perapertusensi [...] ut tu predictus habeas omnia superius scripta post mortem meam, si filium masculinum non habuero ex dotata coniuge. Si, vero, filium masculinum ex dotata coniuge habuero, plenarie remaneant omnia superius scripta in postestatem et baiuliam tuam usque ad annos quindecim*, (BAIGES, FELIU, SALRACH, *Els pergamins ...*, doc. 371, 10-X-1107).

13 *Iuro ego Bernardus, Dei gracia Bisullunensium comes, filius Stephanie femine, tibi domne Reimunde, Barchinonensium comes ac marchio, quod ab hodierna die et deinceps fidelis ero tibi [...]. Insuper, iuro tibi quod ipsum donum, quod tibi feci de honore meo, fideliter tenebo et attendam tibi per fidem, sine tuo engan, sicut in scriptura continentur, quam de prefato honore fieri iussi et propria manu firmavi et firmatum in potestatem tuam tradidi* (BAIGES, FELIU, SALRACH, *Els pergamins ...*, doc. 372, 10-X-1107).

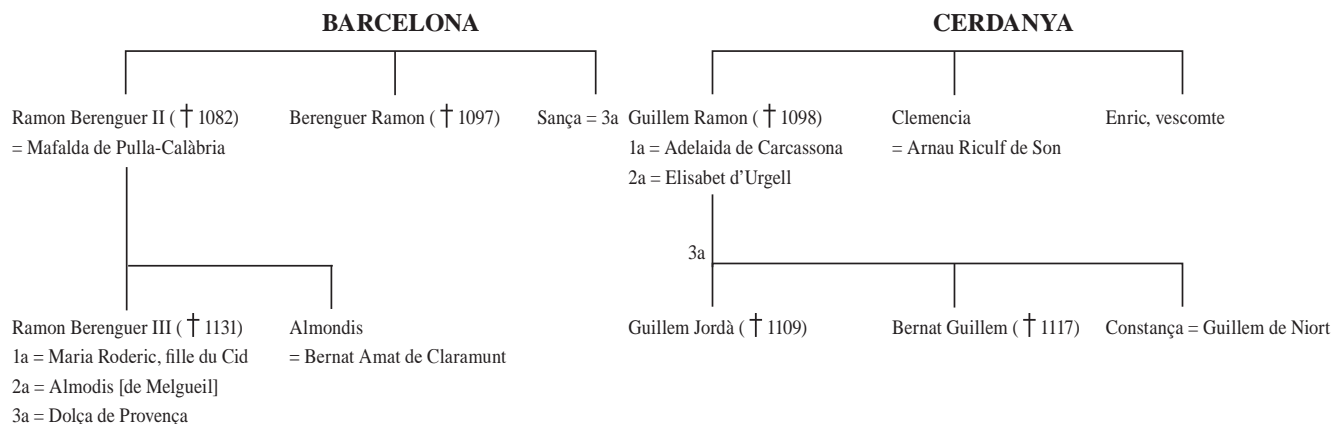
14 G. FELIU, J. M. SALRACH (dirs.), *Els pergamins de l’Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona, 1999, doc. 832.

15 *Iuro ego Bernardus, Bisildunensis comes, tibi Santie comitisse quod ab ac ora et deinceps fidelis ero tibi* (BAIGES, FELIU, SALRACH, *Els pergamins ...*, doc. 48).

16 P. de BOFARULL, *Los Condes de Barcelona vindicados*, Barcelona, 1836, t. 1, p. 242

17 Notícia prosopogràfica sobre Sança de Barcelona a M. AURELL, “Jalons pour une enquête sur les stratégies matrimoniales des comtes catalans (IXe-XIe s.)” a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Barcelona, 1991, t. 1, p. 331-332, nº 37.

Cerdanya, que assolí, gràcies a aquest matrimoni, la tutela de Ramon Berenguer III de Barcelona, fill del Cap d'Estopes i nebot de la seva dona¹⁸. Sança hauria recuperat tota l'autoritat moral de la seva nissaga després del fratricidi i del desprestigi del seu únic germà viu, Berenguer Ramon II. Amb l'ajut de Sança, Guillem Ramon va poder fer-se respectar als altres comtats catalans, i més concretament al veí comtat de Besalú. Va morir després del 1098¹⁹, i sabem que Sança li va sobreviure al menys fins al 1102 i potser més temps²⁰. Entre 1098, data de la mort del seu marit, i 1107, data del compromís de Ximena de Barcelona, aquesta vídua, de la qual el marit desaparegut tenia ja una certa influència sobre Besalú, podria perfectament ser la núbia de Bernat III que li cedí tots els seus dominis i que li prestà jurament de fidelitat. En fi, nascuda entorn del 1065²¹, tindria llavors entre trenta-cinc i quaranta-cinc anys i la clàusula de una eventual descendència adquiriria una certa coherència.

Sança de Barcelona, vídua de Guillem Ramon, preparà l'annexió del comtat veí de Cerdanya al casal del seu nebot Ramon Berenguer III. Des del 990, data de la mort d'Oliba Cabreta, Cerdanya i Besalú es separen, governats per dos casals cosins. I curiosament les dues dinasties, gairebé germanes, s'extingeixen al mateix temps. Els dos comtes de Cerdanya, Guillem Jordà i Bernat Guillem, fills de Sança de Barcelona, són cosins germans "creuats" (és a dir, fills de germà i germana) de Ramon Berenguer III. Guillem Jordà participa a la primera creuada i troba la mort al comtat de Trípoli. El seu germà Bernat Guillem, morint a Cerdanya, el 1117, sense descendència, renúncia al seu comtat en favor del seu cosí germà, el comte de Barcelona. L'any següent, l'aristocràcia ceretana es reuneix en una assemblea de pau i treva, acceptant aquesta successió que la fa vassalla de Ramon Berenguer III.

Alguns anys més tard, el 1148, Almodis, una filla de Ramon Berenguer III es casa amb Pons de Cervera, vescomte de Bas o de Besalú, el més important dels nobles del comtat besaluenc. Això permet al barceloní d'incorporar aquest noble a les seves xarxes de fidelitat. L'interessant de la història es el segrest d'Almodis pel seu futur marit i els tractes següents que ho arreglen tot amb un casament. Un document perdut, del qual només conservem un resum del segle XIV, descriu l'esdeveniment amb paraules sense ambigüitat: Pons "raptà de manera furtiva i violenta" (*furtim et violenter rapuerat*) la germana del seu senyor²². El rapte era llavors una forma d'escapar als tractes o negociacions entre els llinatges, que

18 SOBREQÜÉS, *Els grans comtes...*, p. 132.

19 La seva darrera menció és del 7 de novembre del 1098, en el jurament de fidelitat de Bernat II de Besalú a Ramon Berenguer III, presentant Guillem Ramon com llur aliat, BAIGES, FELIU, SALRACH, *Els pergamins ...*, doc. 309.

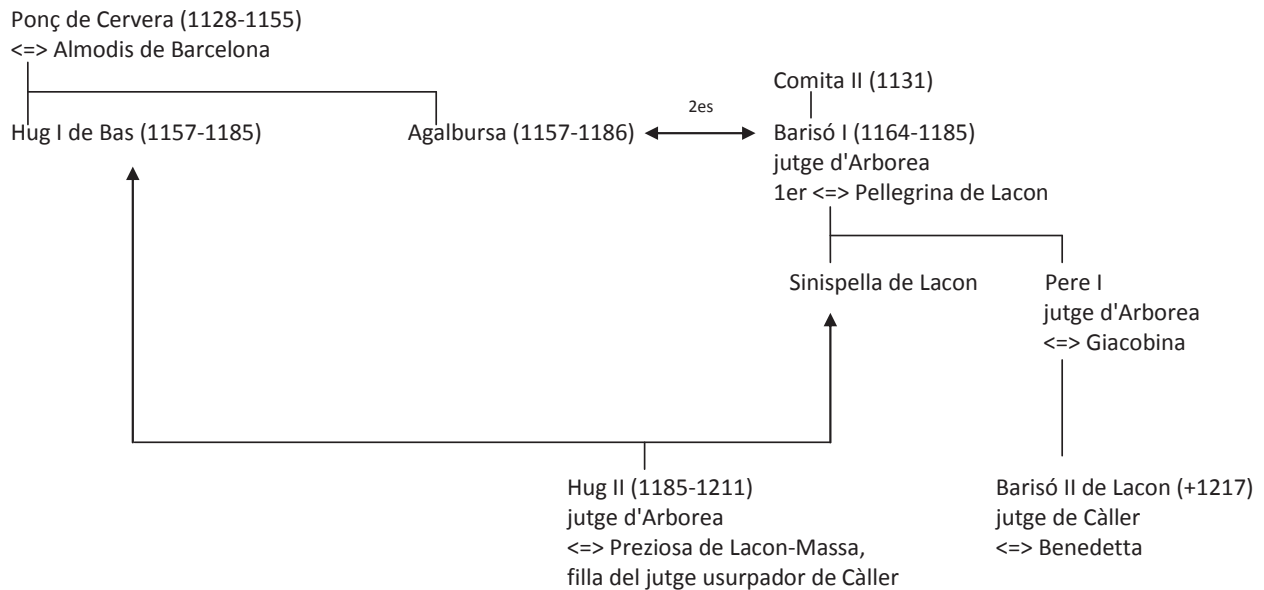
20 Testament de Guillem Jordà de Cerdanya en part per a la croada: *Dimitto matri mee Sancie, comitisse, ipsam villam de Hisogal*. F. MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber feudorum maior*, Barcelona, 1945-1947, doc. 695 (13-V-1102).

21 Com es pot deduir del testament del seu pare Ramon Berenguer I: *Et laxavit ad filiam suam Sanciam decem milia mancosos in uno pense [...] E[st] si ambo predicti filii sui moriuntur sine filio vel filiis de legitimo coiugio, revertatur iamdictus suus honor ad filiam suam Sanctiam. Et si iamdicta Sancie, filia sua, moritur sine legitimis filiis [...] Et laxavit predictam filiam suam Sanciam, cum predictos decem milia mancosos, ad Gerallum Alamanni, ut ipse donet ad eam cum ipsos mancosos qualem meliorem maritum potuerit dare. Et infra quam tenuerit eam in baiulia, retineat eam ad honorem*: BAIGES, FELIU, SALRACH, *Els pergamins ...*, doc. 63 (12-XI-1076).

22 *Item, in primo libro, folio CXCVII est carta qua Poncius de Cervaria, qui furtim et violenter rapuerat Raimundo comiti Barchinonse,*

van ser tan decisius entre Bernat III i Ximena o, millor dit, entre Bernat III i Ramon Berenguer III, una manifestació espectacular, violenta i il·legítima de com els joves volien imposar el lliure consentiment per al seu propi matrimoni contra la voluntat dels caps de la nissaga. Era típic dels joves, els *juvenes* abans mencionats, que volien solucionar el problema de la obtenció de un patrimoni adquirint per la força guerrera una pubilla. En aquest cas, el rapte de la seva filla Almodis finalment va anar molt bé als plans del comte de Barcelona per afirmar el seu poder a Besalú. Potser el rapte va ser una escenificació en la qual Ramon Berenguer III tancà conscientment els ulls per no veure el que li convenia. Nascuts d'aquest matrimoni "lliure", un fill i una filla -Hug I i Agalbursa de Bas- es casen a Sardenya, preparant l'expansió de la Corona d'Aragó sobre aquesta illa dos segles després.

CASAMENTS DE BAS I D'ARBOREA

FONT: *Genealogie medioevali di Sardegna*, pp. 59-60.

La instal·lació dels Bas a Sardenya mostra la política d'influència i d'expansió territorial cada vegada més ambiciosa i llunyana dels comtes de Barcelona. L'any 1105, a la mort de Maria Roderic, la filla del Cid i la mare de Ximena, Ramon Berenguer III estudia el seu segon matrimoni. Entén que li convé recomençar la política cap a Occitània del seu avi Ramon Berenguer I. Intenta recuperar Carcassona, perduda pels enrenous deguts al fratricidi del seu pare, el Cap d'Estopes, i la rebel·lió de la població de Carcassona provocada pel vuit de poder a Barcelona. Per intervenir més directament a Llenguadoc, Ramon Berenguer III vidu es casa amb una Almodis, mencionada en una sola carta. Al seu article, ja mencionat, sobre la política matrimonial d'aquest comte, Szabolcs de Vajay va deduir per error que aquesta dona provenia de la nissaga de Mortain, una branca dels ducs de Normandia. Segons ell, seria la filla d'una altra Almodis i del seu marit el comte Robert I, germà uterí de Guillem el Conqueridor, rei d'Anglaterra. S'equivocà perquè desconeixia la crònica de Robert de Torigni, abat del Mont-Saint-Michel, situat precisament al comtat de Mortain, que presenta amb molta precisió la genealogia d'aquest

Aragonum principi, Tortosse marchioni, seniori suo, in domibus suis et palacio proprio Barchinonense, sororem suam, emendavit et donavit eum castrum quod nominatur Castellum Fulit per alodium franchum et ibidem comes comendavit dictum castrum dicto Poncio ut habeat illud per eum ad fevum et sit inde ei fidelis et faciat inde ei hominum et sacramentum et det potestatem. Et fuit facta carta V° idus septembris, anno Domini M° C XLVIII, regni Ludovici junioris anno XII°, et sit de ea mentio infra in vicaria Bissuldense, in numero qua sunt castra de Castro Folito de Monte Acuto (Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Batllia, 19, f° 55 -segle XIV).

casal i més concretament les filles de Robert I²³. Sembla més probable que la segona dona de Ramon Berenguer III provingués de la família de Melgueil, a prop de Montpeller. Els Melgueil posseïen la ceca més important de Llenguadoc, i una influència econòmica capital a la regió. El nom d'Almodis va ser introduït a aquesta dinastia per la unió, el 1066, entre Peire de Substantion, comte de Melgueil, i Almodis de Tolosa, filla del comte Ponç de Tolosa i Almodis de la Marca. Per acabar aquest tema, recordem que, cap al 1100, l'expansió occitana és verdaderament essencial en la política de Ramon Berenguer III, com ho prova el seu tercer casament, l'any 1112, amb Dolça de Provença, amb l'aportació d'aquest comtat durant més d'un segle al Casal de Barcelona.

En conclusió, intentem situar els esdeveniments que commemorem avui en un context més ampli:

La primera constatació és que, entre 1111 i 1117, en l'espai de sis anys a penes, els comtats limítrofes de Besalú i Cerdanya, originaris del mateix llinatge, es troben annexionats a Barcelona. La seva integració capgira la tendència més que secular a la secessió i al repartiment successori dels principats de l'antiga Marca hispànica. Permet de concentrar, de bell nou, tots els comtats de Guifré el Pilòs, tret del comtat d'Urgell, en les mans d'un sol príncep i recuperar la unitat que havia presidit els comtats pirinencs fins als anys vint del segle X sota l'ègida del cosinatge (en alemany la *Sippe*, estructura de parentiu anterior a l'any mil caracteritzada pel cogovern i la indivisió patrimonial).

La segona constatació prové de la riquesa del comte de Barcelona, que, contràriament als altres comtes catalans, posseeix la frontera. Durant el segle XI va poder cobrar les pàries, pagades pels emirs de les taifes. Cap el 1100, aquests tributs desapareixen. Primer, hi ha el poder del Cid al reialme de València, i el casament amb la seva filla mostra la voluntat de pactar amb ell per repartir-se les pàries. Després, hi ha la dominació dels almoràvits de Yusuf ibn Tashfin a la Península, que atura la recaptació cristiana dels tributs sobre els musulmans. L'expansió territorial dels catalans sobre terres andalusines comença llavors amb la campanya contra Mallorca, on participa Bernat Guillem de Cerdanya, i contra Tarragona. Però no dona masses fruits.

La tercera constatació és que, si l'expansió cap al sud musulmà s'encalla, al menys provisionalment, Ramon Berenguer III pot concentrar tots els seus esforços cap el nord occità. Ho proven els seus segon i tercer casament: Almodis de Melgueil i, molt més fructuós, Dolça de Provença. El comtat de Provença que li procuren aquestes noces serveix per arreglar el problema molt difícil de la successió dels segons o tercers fills. Els fills petits no es conformen amb el sistema de primogenitura, com ho proven els assassinats del Cap d'Estopes i de Guillem II de Besalú. Provença, i els altres comtats d'Occitània, serveixen precisament per a trobar-los un domini i un prestigiós títol comtal. També ajuden els altres fills petits de l'aristocràcia, els que no son primogènits, discriminats pel nou sistema de successió, que troben terres a llocs llunyans. Es el fenomen ben conegut de la "diàspora aristocràtica" per tot arreu de l'Occident²⁴. La història familiar dels comtes de Barcelona entorn del 1100 confirma una tendència comuna a tots els dirigents de la societat del seu temps.

23 *Robertus, comes Moritonii, uterinus frater Willermi regis qui regnum Angliæ subjugavit, habuit unum filium Guillerum qui ei successit [...] et tres filias, quarum unam duxit Andreas de Vitreio, aliam Guido de Laval, terciam comes Tolosanus*: L. DELISLE (éd.), *Chronique de Robert de Torigni, abbé du Mont-Saint-Michel*, Rouen, 1872, t. 1, p. 319.

24 R. BARTLETT, *The Making of Europe: Conquest, Colonization, and Cultural Change, 950-1350*, Londres, 1994 [1993], p. 24-59.